

BİR KİTAP

Gökçeoğlu, Mustafa (2009), *Kıbrıs Türk Küme Sözlür (Formeller) Sözlüğü*, II Cilt, Lefkoşa, 1060 s., Gökçeoğlu Yayınları.

Âdem TERZİ

Kalıp sözlür, yapıları gereğı geçmişe değin dil unsurlarını günümüze taşıyarak dil bilimine önemli malzeme sağladıkları gibi anlam bağlamında toplumların kültürel yapısı hakkında da çok önemli bilgiler barındırırlar.

Ortaya çıkıp geliştiğı kültürel ortama koşut olarak Türkçenin kalıp sözlür bakımından oldukça zengin olduğı bilinmektedir. Türk dilinin diğür zenginlikleri gibi özellikle lehçeler ve ağızlar anlamında bu alanın da tamamen gün yüzüne çıkarıldığı söylenemez. Bu bakımdan Türkçenin kalıp sözlürine yönelik her çalışma, başlı başına önem taşımaktadır.

Bunlardan biri de *Kıbrıs Türk Küme Sözlür Sözlüğü* adını taşıyan Kıbrıslı araştırmacı Mustafa Gökçeoğlu'nun son eseri. *Kıbrıs Türk Atasözlürü ve Deyimleri Sözlüğü* (1991), *Kıbrıs Halk Fıkraları* (1994), *Bilmecelerimiz* (1999), *Hikâyelerimiz, Tekerlemelerimiz* (1999), *Manilerimiz* (2002), *İkilemeler ve Yansıma Sesleri Sözlüğü* (2004), *Efsanelerimiz* (2004), *Kıbrıs Türk Takmaadları ve Unvanları Sözlüğü* (2007) gibi halk edebiyatına yönelik eserleri hazırlayan Gökçeoğlu, bu eserinde daha geniş bir başlık altında çalışmayı tercih ederek Kıbrıs'ta kullanılan kalıp ifadeleri bir araya getirmeyi hedeflemiştir. Bunu yaparken başlık olarak "kalıp sözlür" ya da "formeller"

yerine “küme sözler” ifadesini tercih etmiştir. Bu tercihinin sebebini de eserinin başında “... ‘kalıp’ sözcüğü Arapça olduğundan kullanmak istemedim. ‘Formel’ sözcüğüyse Fransızcadır. Yukarıda sıraladığım nedenlerden dolayı ‘küme sözcükler’ söylemini yeğledim. Ortaya koyduğum seçeneğin tartışmaya açık olduğunun da bilincindeyim.” ifadeleriyle açıklamaktadır. Bundan sonra da “Küme Sözler Üzerine Kısa Bilgiler” girişiyle Kıbrıs’ta kullanılan küme sözler hakkında bilgiler vermektedir.

Bu bilgiler “Abartılarımız, Adak Sözlerimiz, Atasözlerimiz, Çocuk Şakaları, Deyimlerimiz, Eksiltmeli Anlatım, İyi Dilek Sözlerimiz, Kinayeli Diyaloglarımız, Övünmelerimiz, Tepki Sözlerimiz, Tövbelerimiz, Yeminlerimiz” gibi yüz yirmi beş alt başlıktan oluşmaktadır. Her alt başlığın altında konuyla ilgili bolca örnek verilmektedir. Ancak bu örnekler incelendiğinde böyle geniş bir bölümlenimin ölçütü tam olarak anlaşılammıştır.

Örneğin “Kargışlar” bölümünde *Allah bin belanı versin* gibi örnekler verilirken “Bela Gada Okumalarımız” başlığı altında *Allah bin türlüsünü versin* gibi örnekler yer almaktadır. Bundan başka, “Kötü Dilek Sözlerimiz” başlığıyla yeni bir bölüm daha açılmış, bu bölümde de *Adı batsın da duyulmasın; Ah çeke çeke ciğerleri delinsin* gibi yine kargış başlığı altında toplanabilecek örnekler sıralanmıştır. Biraz ileride “Lanetlerimiz” başlığıyla başka bir bölüm daha yer almaktadır. Bu bölümde de *Kalıbına lanet olsun* gibi yine kargış niteliği taşıyan sözlerden örnekler yer almaktadır.

“Alkışlarımız” bölümünde *Allah analı babalı büyütsün; Allah iyilik sağlık versin* gibi örneklerinin yanı sıra “Dileklerimiz” bölümünde de *Allah sabırlar versin; Mala gelen cana gelmesin* gibi benzer örnekler sıralanmıştır. Daha sonra da “İyi dilek Sözlerimiz” alt başlığı altında da *Allah analı babalı büyütsün; Allah geride kalanlara sabırlık versin* gibi aynı ve benzer ifadeler sıralanmıştır.

“Alçak Gönüllülük” alt başlığı altında *Parada pulda gözü yok; Çocukla çocuk büyükle büyük* gibi örnekler getirilmiş. Bunlar deyimler başlığı altında toplanacak örneklerdir. Benzer şekilde, “Açık Sözlülüklerimiz” başlığında verilen *Ağzında bakla ıslanmaz; Dobra dobra konuşur* ifadeleri; “Benzetmelerimiz” bölümünde *Beni eşek gibi tepti; Dili köpek gibi bir karış dışarıda*; “Bolluk” bölümünde *Ben diyeyim bin, sen de on bin; Yediği önünde, yemediği ardında; Arap balı çok bulunca taşaklarına sürer* gibi deyim ve atasözü kapsamına girecek ifadeler örnek gösterilmektedir.

Benzer biçimde, “Değerlerimiz” başlığı altında *Değeri altınla bile biçilemez; Mal canın yongasıdır; Babamın eşi menendi yoktur*; “Eleştirilerimiz” başlığı altında *Ardından atlı mı kovalar?, Ayranı yok içmeye, atla gider sıçmaya*; “Eski Ölçü Birimlerimiz” başlığı altında *Dirhem dirhem verir, okka okka alır, On dönüm bostan, yan gel yat Osman, Terzisi*

boktan olanın osuruktan olur dirhemi; “Gönül Almalarımız” başlığı altında *Başımızın üstünde yerin var, Başınız sağ olsun* gibi yine başka başlıklarda değerlendirilmesi gereken ifadeler yer almaktadır.

“Argo” bölümü de “Pis Argo” ve “Temiz Argo” olarak iki ayrı başlıkta değerlendirilmiştir. İlkinde *faka basmak, kıcımın kenarı* gibi örnekler verilirken ikincisine de *nalları dikmek, pancar gibi olmak* örnekleri verilmiştir.

Alt başlıklardan bazıları ve verilen örnekleri şöyledir:

Abartılarımız: *gölgesine hep sabah kalkar; sen de yüz ben diyeyim bin*
 Adak Sözlerimiz: *bu iş olsun Hala Sultan'a mevlit okutacağım; oğlum sağ salim gelsin kurban keseceğim*
 Ağıtlarımız: *ah evladım, sen öleceğine keşke ben ölseydim; kocam öldü kolum kanadım kırıldı*
 Ağız Alışkanlıklarımız: *Nasıl gider işler? –İyidir iyi Ağız Dalaşlarımız: adam değilsin. –Benim adamlığımı adamlar bilir; Neredeydin? –Sana ne? –Saman ye. Doymazsan arpa da ye*
 Alay Sözlerimiz: *Ne? –Ney değil kemane; İstemem. –İstemem yan cebime koy*
 Aralı İkillemeler: *gel zaman git zaman; üç aşağı beş yukarı*
 Aşağılamalarımız: *ben onu hayvan hesabına bile koymam; dokuz kapının köpeği*
 Azarlamalarımız: *maliyen kadar konuş; sus, susmazsan susturmasını bilirim*
 Bıkkınlıklarımız: *fasulyenin yahnisi, gitsin gelsin aynısı; ölsem de kurtulsam elinizden*
 Bilgilendirmelerimiz: *bir bağırtı bir güriültü ki sorma; ne sen sor, ne ben söyleyeyim*
 Buyruklarımız: *oturduğun yerde su mu çıktı? Otur oturduğun yerde; pilavin suyu kaynayana kadar koşturup git de gel*
 Büyük Derecelendirmeleri: *on osurukta bir fıs da benim payıma düştü; meze bile olamaz*
 Cezalarımız: *sirtında günde bir değnek kıracağım; günde bir kemiğini kıracağım*
 Çirkinlik Ölçülerimiz: *maymun suratlı; saçı saçaklı, kocakarı dudaklı*
 Çocuk Derecelendirmeleri: *birin gelmek, ikin gelmek, üçün gelmek, ... Çocuk Şakaları: -Bana nane de. –Nane. –Anan baban çingene; -Bana on iki de. –On iki. –Kopsun donunun ipi*
 Çokluklarımız: *ben diyeyim yüz, sen de bin; saymakla bitmeyecek kadar parası var*
 Dilenci Yakarışları: *Allah aşkına bu yoksula üç kuruş para ver; evlatlarının başı için... Eksiltmeli*
 Anlatım: *alan da memnun, satan da (memnun); ne imi var, ne timi (var)*
 Göztutması
 Dualarımız: *gözünün gördüğü hayır etmez; gözün gördüğü ot, yaprak kurur*
 Eşlenik Sözlerimiz: *eski püskü, parça kerçe, abuk sabuk, dandik mandik.*

Bu başlıklardan ve verilen örneklerden anlaşıldığına göre Gökçeoğlu, kalıp sözleri işlevsel bir sınıflama denemesine girişmiştir. Kalıp sözleri kimi zaman tür olarak bile birbirinden ayırmada güçlüklerle karşılaşılırken bu tür sözleri kullanım alanlarına göre sınıflamak bu güçlüğü daha da artıracaktır.

Eserin dizin bölümünde bu ayırım devam etmemekte, abcesel sıra izlenmektedir. Ancak sözün ait olduğu düşünülen bölüm kısaltmalarla belirtilmektedir. Bu yolla da bir ifadenin birden farklı kullanım alanı olduğu görülebilmektedir. Dizin, geniş bir “Kaynakça” ve “Kimi Küme Sözlerin Doğuş Öyküleri” bölümlerinden sonra verilmektedir.

Dizinde sözler ağız özellikleriyle madde başı olarak yer almakta, yazı dilindeki karşılıkları ise altta eğik olarak verilmektedir. Sözlerin anlamıyla birlikte Türkiye Türkçesinde kullanılıp kullanılmadığı, kullanılıyorsa hangi biçimde kullanıldığına yönelik bilgiler de verilmektedir. Bu bilgilerden birçok kalıp ifadenin her iki kültür çevresinde de ortak olduğunu anlıyoruz:

Adı çıkacağına canı çıksın; akli bir karış havada; ağlarsa anam ağlar, gerisi yalan ağlar; akıl akıldan üstündür; akıl yaşta değil baştadır; astarı yüzünden pahalı olmak; ateş olmayınca duman çıkmaz; ayaklarına kara sular inmek; bakarsan bağ olur, bakmazsan dağ olur; çıkmayan candan umut kesilmez; delikli taş yerde kalmaz; dinsizin hakkından imansız gelir; el elin eşeğini türkü çağırarak arar; eşek hoşaftan ne anlar; gelen aşam giden paşam; kızını dövmeyen dizini döver; güvenme varlığa, düşersin darlığa; ısıracak köpek diş göstermez; hısum akrabayla ye iç ama alışveriş etme; ipin ucunu kaçırmak; kötü komşu adamı mal sahibi yapar; ölenle ölinmez; ölüp ölüp dirilmek; sabırla koruk helva olur dut yaprağı da atlas; saç sefadan tırnak cefadan büyür; sen ağa ben ağa bu ineği kim sağa; suyun yavaş akanından insanın yere bakanından kork; tavşan küsmüş dağa, dağın haberi olmamış; tembele iş buyur arkasından sen git; yarım elma gönül alma;

Kimisi de Türkiye Türkçesindeki biçimimden küçük farklılıklar içermektedir. Bunlar, bölgenin söz varlığını yansıtmaları açısından önemlidir:

Ayı gocayınca köpeğin masgarası olur; bir kör bir ayvaz; borç yiyen malından yer; bizlengeci yiyen eşek atı geçer; çocuğu yolla, akasından da sen git; çok gözeglennen göze çöp batar; ecel geldi bedene, baş ağrısı bahane; fazla nur göz çıkartmaz; korkulu rüya görmektense hiç uyumamak daha iyidir; kör baklanın kör alıcısı olur; ne kızı verir ne dünürçüyü küstürür; öküzün bıçağa baktığı gibi bakmak; parayla değil nöbetle; tokun açtan haberi olmaz; ucuz etin yahnisi tatsız olur; üzüm üzümüne baka baka gızarır; yağırlı olan alınır; yeme birinin hakkını Allah gökten indirir şahini;

Bazıları ise Türkiye Türkçesinde de var olan bir ifadeyi başka bir yolla anlatmaktadır:

Allah sana diş versin de tırnak vermesin (Alah sana uyuz versin de tırnak vermesin); an domuzu, al topuzu eline (iti an, çomağı hazırla); çingene pazarında dilendi, cami önünde dağıttı; (...’de dilenip ...’de sadaka dağıtmak); çalmayla zengin olunsaydı sıçanlar zengin olurdu (itten çok pabuç aşırın olmaz yine de yalın ayak gezer); ne nor der ne peynir (Nuh deyip peygamber dememek); eli hamur ovcalar, gözü tana govcalar (eli işte gözü oynasta); eşeğe binmeden ayak sallanmaz (doğmamış çocuğa don biçilmez); fasulyenin yahnisi, gelsin gitsin aynısı; insanın sevmediği bok başının ucunda tüter (ayının sevmediği ot burnunun dibinde biter); ne anadan hısum ne babadan akraba; nerde Şam onda akşam (nerde sabah orda akşam); utananın

karnı aç kalır (açık ağız aç kalmaz); yabancı mahalleye giden köpeğin kuyruğu bacaklarının arasında olur (gariban itin kuyruğu kıçında olur);

Önemli bir bölümü de bölgenin hayata bakış ve söyleyiş özelliklerini yansıtmaktadır:

Adamın gövsüne gövsüne vurmuşlar, ay arka demiş; ağır daşı ne yel alır ne sel alır; ağzına zeytin çekirdeği verir, götüne yağ tulumunu bağlar; avaracı papaz dirileri gömer; aynaya nasıl bakarsan yüzünü öyle görürsün; bakmaz ayağının aksağına, çıkar dağın tümseğine; beyaz donduğunda Arap bunar; bir gece gaylesiz yatayım dedim o gece de komşunun eşeği kuyruksuz doğurdu; buldun bir koyun ye de doyun; burnunun bokuna bakmaz kimyonlu kebab ister; çingene bir tane olsaydı badem içiyle beslenirdi; doğru duvar sallanır ama yıkılmaz; ekmeği bütün ister, köpeği de tok; gördüğüne görümce, görmediğine kaynana; gördüğüne söyleyip görmediğine haber yollamak; harnup odunu gibi ne yontulur ne doğrulur; hayır etmeyecek hacıyı devede yılan sokar; ikindinin sıcaklığı olmasaydı tilki çiftçilik yapardı; irak yerin yalanı büyük olur; -Kel gelini kim över? -Çapaklı kaynanası; öd ağacından kaşık olur ama tarhana içilmez; şeytan “sen at ben vurayım” der; tembel karı dile hamarat, künt bıçak ele hamarat; tembelin orağını çalmak; yalan sermaye istemez; yumurta da beyazdır ama kabuğu zibillikte dolaşır; yüz yüzden utanır;

Kimi kalıp sözlerin ise yapı ve söz varlığı hemen hemen Türkiye Türkçesindekiyle aynı olmakla birlikte kullanım amaçlarının değiştiği görülmektedir:

Örneğin çok veren maldan, az veren candan sözü Kıbrıs'ta çok veren maldan (olur), az veren candan (olur) biçimde, olumsuz anlamda kullanılmaktadır. *Deveye sormuşlar; -inişte gitmek mi kolay yoksa yokuşta mı? -Düz ovanın bile Allah belasını versin* biçiminde kullanılan bu tanıdık ifade de bölgede tembel kimseler için kullanılmaktadır.

Gökçeoğlu'nun eserin başında verdiği sınıflandırma kalıp sözleri ayırmada işlevsel görünmese de bu sınıflandırmada geçen “Satıcı Sözleri”, “Yeminler” gibi kimi bölümler üzerinde ülkemizde de fazla durulmuş değildir. Daha çok makale kapsamında değerlendirilen bu ve benzeri kalıp sözler, günümüzde yeni ürünlerin ve satış yöntemlerinin ortaya çıkmasıyla başlı başına bir eserde değerlendirilecek niteliktedir. Gökçeoğlu'nun bu eserin ve eserindeki sınıflandırmanın bu gibi çalışmalara giriş oluşturmasını diliyor ve eseri kültür dünyasına kazandırdığı için kendisini kutluyoruz.

